

**ANYA- ÉS LEÁNYEGYHÁZAK A TÜRELMI RENDELET
ELŐTT ÉS UTÁN
ADALÉKOK A TISZÁNINENI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET
GYŰLEKEZETEINEK TÖRTÉNETÉHEZ***

UGRAI JÁNOS

II. József türelmi rendelete (1781) jelentősen megnövelte a magyarországi protestánsok mozgásterét. Az egyéni és közösségi szintű vallásgyakorlat mellett az egyházközségek fenntartásában, állításában is új távlatok nyíltak meg előttük. Hiszen ha nem is nyertek el teljes szabadságot, az új szabályok jóval kevésbé korlátozták őket, mint a korábbi évtizedekben. A 18. század közepére jellemző pusztulásuk, visszaszorulásuk véget ért. Annál is inkább, mivel II. József ezt a pátensét nem vonta vissza a halálos ágyán, s mivel az 1791:26. tc. rendi alapon is megerősítette a protestánsok vallás- és tanügyi autonómiáját. Kialakult tehát egyfajta folytonosság, amelyre építhettek a reformátusok, evangélikusok.

Tanulmányunkban először arra teszünk kísérletet, hogy a „pusztulás” és az „újraindulás” nagyságrendjét meghatározzuk. Tesszük ezt azért, mert a szakirodalom nem közöl pontos számadatokat arról, hogy a protestánsok működését, hitéletét szigorú keretek közé záró Carolina Resolutio (1731) és a türelmi rendelet között hány gyülekezet szűnt meg vagy került tetszhalott állapotba.¹ Arról sem rendelkezünk pontos ismeretekkel, hogy a 18. század végi kibontakozás miként hatott az anya- és leányegyházak mennyiségére. Ezek miatt egyelőre indokoltnak érezzük az idézőjeleket. Egyelőre csak feltételezhetjük, hogy a század középső harmadában érzékelhető mennyiségben csökkent, majd pedig nőtt a lelkészségek, illetve a rendszeresen megtartott templomi szertartások helyszínének a száma. Talán a felkutatott adatok érdemben elősegítik e kép árnyalását.

Írásunk második részében pedig a türelmi rendelet utáni negyedszázadban alakult, újjáalakult leányegyházak körül keletkezett iratanyag áttekintésével igyekszünk a számok mögé pillantani, s az egyházkerület szervezeti működési jellemzői, illetve a türelmi rendelet utáni virágzás gyülekezeti szintű tünetei közül néhányat bemutatni.

Gyülekezetek száma az egyházkerületben a 18. század folyamán

A Tiszánineni Református Egyházkerület a történeti Abaúj, Borsod, Gömör, Torna, Ung és Zemplén megyékre terjedt ki. 1799-ig három, majd négy nagyobb egyházmegye alkotta: Borsod-Gömör-Kishont, Abaúj (ideértve a tornai gyülekezeteket is), Zemplén és Ung. Ez utóbbi két senioratus a század közepén vált ketté. Első adataink egyelőre közvetlenül a Carolina Resolutiót – és a Tiszánineni Reformá-

---

* A tanulmány az OTKA K 100955. sz. projektjének keretében készült. A kutatás témavezetője az ünnepelt, Tóth Péter. (U. J.)

¹ A korszakról: MÁLYUSZ 1939, 3–23; CSOHÁNY 1994, 3–62; BÍRÓ 1995, 177–204.

tus Egyházkerület 1735. évi megalakulását – megelőző időkből, az 1725–1729. évi összeírásokból származnak. A Csáji Pál által közölt adatok szerint ekkoriban összesen 309 mater és 206 filia működött a későbbi egyházkerület területén.

A *Magyarország történeti helységnévtára* sorozat egy nagyobb időegységet vett alapul, s számos forrás adatait integrálta egyetlen adattárba. Ennek megfelelően egy egyetlen mintaévre vonatkozó összeírásnál nagyobb merítésű anyagról van szó. Hogy mennyivel nagyobbról, azt nehéz megmondani, az adatok ugyanis kissé nehezen összevethetők egymással. A helységnévtár például egyben közli Abaúj és Torna településeit, miközben egykorú egyházi adatokat a tornai gyülekezetekre nem találtunk. Ugyanígy gondot okoz, hogy miközben az egyházi iratok együtt kezelik a borsodi és gömöri gyülekezeteket, addig a helységnévtár csak a borsodi adatokat rögzíti. (A gömöri kötet még nem készült el.) Talán a legbiztosabban a zempléni adatokból lehet látni a merítés nagyságából adódó lehetséges torzulás mértékét: a helységnévtárban 81 anyaegyház, 48 filiát és egy társegyházat számolhatunk össze. A pusztán 1776-ra vonatkozó egyházmegyei összeírás pedig 89 materről, 55 filiáról és 3 társegyházzal von mérleget. Ez pedig egyrészt azt jelenti, hogy egyrészt az eredeti feltételezést még cáfolják is az adatok, hiszen a nagyobb időmetszet ellenére nem a helységnévtár közli a több gyülekezetet. Másrészt viszont azt is láthatjuk, hogy a különbségek nem jelentősek, a torzulás nem okoz problémát. A helységnévtár számadatait így legalább tájékoztató céllal nyugodtan feltüntethetjük az alábbi táblázatban. A vonatkozó helységnévtárak összesen 263 anya-, 122 leány- és három társegyházat tüntetnek fel úgy, hogy Gömör vármegye adatait egyelőre nélkülöznünk kell. Ha a többi forrás számadataiból következtetünk a gömöri reformátusság gyülekezeti kiterjedtségére, akkor azt feltételezhetjük, hogy mintegy 300 anya- és 160 leányegyházat találunk az egyházkerület területét feldolgozó kötetekben.

Ezek mellett egy 1776-ban, valamint egy 1782-ben készült egyházközségi listát találtunk meg, amelyek épp a nagy fordulat közvetlen közelének állapotát rekonstruálják. 1776-ban 282 anya- és 102 leányegyház, 1782-ben pedig 270 anya- és 151 leányegyházat jegyeztek fel. Végül az 1799. évi egyházkerületi határmódosítás kapcsán született, az egyházmegyék új beosztását pontosan rögzítő iratokat dolgoztuk fel ebből a szempontból. Ez utóbbi dokumentum születési ideje is szerencsés, hiszen a türelmi rendelet utáni új korszakból már eltelt majdnem két évtized, ami a konszolidációra, egy új egyensúlyi állapot beállítására elegendőnek tűnik. Ekkor már 340 anya-, 166 leány- és két társegyház működött az egyházkerületben.

Gyülekezetek száma az egyházkerület területén (anyaegyházak – leányegyházak, zárójelben a társegyházak száma)

	1725 ²	1773-1808 ³	1776 ⁴	1782 ⁵	1799 ⁶
Összesen	309 – 206	263 – 122 (3)	282 – 102	270 – 151	340 – 166 (2)
Abaúj (Torna)	82 – 48	97 – 54 (1)	–	–	–
Abaúj	–	–	73 – 28	74 – 28	75 – 44
Torna	–	–	–	n.a.	16 – 12
Borsod (Gömör)	140 – 75	–	120 – 29	125 – 68	–
Borsod	–	85 – 20 (1)	–	–	–
Alsó-Borsod	–	–	–	–	41 – 14
Felső-Borsod	–	–	–	–	47 – 4
Gömör	–	–	–	–	42 – 43
Zemplén (Ung)	53 – 35	81 – 48 (1)	–	–	–
Zemplén	–	–	55 – 23	43 – 53	–
Alsó-Zemplén	–	–	–	–	55 – 25 (1)
Felső-Zemplén és Ung	–	–	–	–	64 – 24 (1)
Ung	–	–	34 – 22 (3)	28 – 2	–

Ha az egyházi igazgatásban született számsorokat (1. és 3–5. oszlop) megvizsgáljuk, nem juthatunk különösebben nagyarányú pusztulás nyomaira. A protestáns történetírásban „vértelen ellenreformáció idejeként” jelölt 18. század közepén 10% körüli az anyaegyházak megszűnésének mértéke – abban az esetben is, ha elfogadjuk, hogy a tornai területen valóban nem működött ekkoriban egy gyülekezet sem. (Ti. az 1776. és 1782. évi vizitációk erre a mintegy 30 gyülekezetre nem terjednek ki.) Ha azonban azzal a gyanúval élünk, hogy esetleg valamilyen okból a tornai vizitáció forrásait nem találtuk meg, s mintegy 10–15 anyaegyházat még hozzászámolunk az összesített értékhez, akkor az 1725–1782 közötti különbség kevesebb, mint –5%. A leányegyházak esetében sokkal súlyosabb az elsorvasdás mértéke. Itt 1725–1776 között 50%-os a csökkenés aránya. Igaz, 1782-ben meg 49-cel több filia létezett, mint hat évvel korábban, ami akkor is érdekes jelenség, ha tudjuk, hogy az 1776-ban még anyaegyházként működő gyülekezetek közül 12 hat év múlva már csak leányegyházként tartotta magát. Mindenesetre a számokból kiolvasható, hogy a kevésbé népes, önálló lelkész tartására képtelen filiák jobban ki voltak téve a megszűnés, teljes elsüllyedés veszélyének a 18. századi megpróbáltatások idején.

A türelmi rendeletet követő szűk két évtized látványos gyarapodást hozott a tisztáninneri reformátusok gyülekezetei számára. 1782–1799 között 20% fölötti az anyaegyházak számbeli növekedésének az aránya. Még ha feltételezzük is, hogy az 1782. évi oszlopból hiányoznak a tornai gyülekezetek, bizonyos, hogy 50 körüli az 1780–90-es években materizáló eklézsiák száma. A materizálás ilyen nagy mértéke

² CSÁJI 1958.

³ BARSZ 1991; BARSZ 1998; BARSZ 2004. A gömői helységnévtár még nem készült el, ezért a táblázat ezen oszlopa hiányos adatokat közöl.

⁴ TREKL. A. XVI. 5726–5751. Az abaúji adatok 1777-ből valók: A. XV. 5445.

⁵ TREKL. A. XIX. 6961.

⁶ TREKL. A. XXVIII. 10.366–372.

persze visszavetette a filiák számának növekedését – hiszen a legtöbb új anyaegyház nem a semmiből fejlődött ki, hanem korábbi leányegyházból erősödött meg. Ennek tükrében viszont nem szabad lebecsülni azt, hogy ha csekély mértékben is, de még a leányegyházak száma is magasabb volt, mint 1782-ben. Miközben 1782-ben az északkelet-magyarországi térségben összesen 421 (plusz a tornai kb. 25–30) településén folyt szervezett református gyülekezeti élet, 1799-ben már 508 településről mondható el mindez. A növekmény itt is 20% körüli.

A türelmi rendelet mint fordulópont

Az egyházkerületi iratokat böngészve egyértelműnek tűnik, hogy a türelmi rendelet egy felgyorsuló, a reformátusok szempontjából negatív tendenciát tört meg, s fordított az ellenkező irányba. Az 1770-es évek közepétől ugyanis szó szerint sorjáznak egymás után az egyes filiák életét ellehetetlenítő ügyek. Időnként akár három–öt napos különbséggel születtek iratok arról, hogy református lelkészeket eltiltották a filiába való kijárástól, illetve a tilalom megszegése esetén komoly, akár 180–200 forintos büntetéseket róttak ki rájuk.⁷ 1778-ra eljutottak a felek odáig, hogy a Helytartótanács általános nyomozásra kötelezte Gömör vármegyét, amelynek keretében minden protestáns leányegyházat végig kellett látogatni, hogy vajon nem jár-e ki oda a lelkész.⁸ Az abaúji esperes 1779-ben hat, majd egy másik levélben további két filiát sorolt fel, amelyeket 1773-tól súlyosan veszélyeztettek, netán működésüket teljesen el is lehetetlenítették. Néhány nap múlva újabb két településről érkeztek hasonlóan aggasztó hírek.⁹ Zemplénben Kenézlő és Petrahó szenvedett el ekkor súlyos vallássérelmet.¹⁰ Borsodban kilenc filia került hasonló helyzetbe.¹¹

A kijárási központi beszüntetése egészen lehetetlen és megalázó hétköznapi helyzeteket teremtett. A pálházi filia kiszolgáltatása miatt a füzérkajatai lelkészt beidézték Kassára, a Hernád áradásakor csaknem az életével fizetett az előállításért. Az istentiszteletnek saját házában helyszínt biztosító pálházi lakost pedig tömlöccel fenyegették.¹² A legvisszásabb helyzetek kétségtelenül a temetések és a keresztelesek körül alakultak ki. A kijárni nem merő lelkészhez be kellett vinni a megkeresztelendő újszülöttet, vállalva a csöppséggel a korabeli útviszonyok viszontagságait. Halott esetében pedig vagy bele kellett nyugodni, hogy katolikus plébános temeti el a nem katolikus vallású embert, vagy a szabályos eljárás jegyében el kellett szállítani az anyaegyházba, ahol imát mondhatott érte a pap, majd visszaszállítás után a

⁷ Például: TREKL. A. XVI. 5659; A. XVI. 5663; A. XVI. 5671; A. XVI. 5715; A. XVII. 5990. stb.

⁸ TREKL. A. XVI. 5883.

⁹ A felsorolásban szereplő filiák: Alsócsáj, Alsóregmec, Bogdány, Felsőcsáj, Hernádsadány, Komaróc, Komlós, Matyisháza, Mikóháza, Pálháza. TREKL. A. XVII. 5990; A. XVII. 5994–5995.

¹⁰ TREKL. A. XVII. 5997.

¹¹ Abod, Alsó és Felsőbarcika, Bánfalva, Nagybarca, Nyomár, Örös, Szendrőlád. TREKL. A. XVII. 6000; A. XVII. 6003.

¹² TREKL. A. XVII. 5997.

falubeliek közös erővel helyezhették a sírba.¹³ Utóbbi megoldás fölöttébb költséges volt, és a végtisztességgel szembeni elvárásoknak sem felelt meg.

II. József trónra lépése, majd pedig a kifejezetten a vallássérelmek ügyében rendet teremtő türelmi rendelet tehát meghatározó jelentőségű volt a protestánsok számára a mindennapokban is. Ezt támasztja alá, hogy rögtön megjelentek az igények, Helytartótanáctól való engedélykérések új gyülekezetek létesítésére, illetve affiliáltatásukra (tehát arra, hogy filiaként valamelyik anyaegyházhoz sorolva elismerjék őket). 1783-ban az ősi Királyhelmececs folyamodott nyilvános vallásgyakorlatuk visszaállításáért.¹⁴ Az érdeklődésre jellemző, hogy 1784 szeptemberében a borsodi esperességben már kimutatást készítettek az újonnan alapított filiákról. 27 nemrégiben keletkezett leányegyházat írtak össze, köztük olyan régi, ám időközben elpusztult gyülekezeteket is, mint Bánfalva, Bükkzsérc, Mezőnyárad vagy Felső- és Alsóbarcika.¹⁵ 1789-ben újabb borsodi gyülekezetek sorsáról született központi döntés. Ekkor 14 filia gyülekezethez csatolását engedélyezte a kormányzat. Igaz, közöttük néhány (pl. Négyes, Pusztakálló, Sajólád) olyan is van, amelyik már az előző listában is szerepelt.¹⁶

1787-ben az abaúji Hejce kívánt önálló egyházzá válni. Szerény méretei miatt erre a Helytartótanács nem adott lehetőséget, de a nyilvános vallásgyakorlatot engedélyezte a számára úgy, hogy Vilmány filiájaként élhetett azzal.¹⁷ 1803 tavaszán a hosszú viszontagságok után újjáalakult felső-borsodi Dövény filia Felsőnyáradhoz csatoltatott.¹⁸

Materizálási engedélykérések

A türelmi rendelet után nem csak a filiák megalakulására, hanem a filiák anyaegyházzá válására vonatkozó kérelmek is gyors ütemben szaporodtak. 1782 első napjaiban a zempléni Csarnahó kérte, hogy az eddigi levitát tartó filiából önálló papot fogadó anyaegyház váljon. Erre a 80 év fölötti öregek visszaemlékezése szolgált

¹³ Ezt az ügyrendet javasolta például Kövér József alsóvadászi pap, amikor Homrodon meghalt egy hívő. TREKL. A. XVI. 5670.

¹⁴ TREKL. A. XX. 7194.

¹⁵ A jegyzékben szereplő, újonnan alapított filiák (zárójelben az anyaegyházzal): Sajóőrös (Tiszaszederkény), Nyék (Ládháza), Nagycsécs (Ónod), Sajólád (Alsózsolca), Tibolddaróc (Sály), Bükkzsérc (Noszvaj), Mezőnyárad és Alsóábrány (Bükkábrány), Négyes (Tiszavalk), Harsány (Bükkaranyos), Döbréte és Szentjakab (Rakacaszend), Kurittyán és Jákfalva (Felsőnyárad), Nyomár (Hangács), Szendrölád (Ládbesenyő), Pusztakálló (Disznóshorvát – ma: Izsófalva), Tapolcsány (Dédes), Felső- és Alsóbarcika (Sajókazinc), Nekézseny (Nagyvisnyó), Kondó (Radostyán), Mályi (Ládháza), Bánfalva (Bánhorvát), Abod (Meszes), Dövény (Alsószuha), Szuhogy (Rudabánya). TREKL. A. XX. 7371.

¹⁶ A jegyzékben szereplő, újonnan alapított filiák (zárójelben az anyaegyházzal): Tiszabábolna (Tiszadorogma), Cserépváralja (Cserépfalva), Felsőgyőr (Diósgyőr), Pusztakálló (Disznóshorvát – ma: Izsófalva), Szirmabesenyő (Sajókeresztúr), Sajólád és Sajópetri (Ónod), Sajószöged (Nemesbikk), Kisbarca (Bánhorvát), Arnót (Onga), Múcsony (Edelény), Kács (Sály), Négyes (Tiszavalk), Sáp (Damak). TREKL. A. XXIII. 8524.

¹⁷ TREKL. A. XXII. 7892.

¹⁸ TREKL. A. XXX. 11.282.

ta a jogalapot, miszerint évtizedekkel korábban már szolgált a faluban lelkész. A gyülekezet lesüllyedését szerintük a pestis miatti megfogyatkozás okozta.¹⁹ A kérelmezők ekkor még kudarcra jártak, a kellő pénzügyi erő hiányában még másfél évtizedet kellett várniuk: csak 1797-ben jelent meg itt az első pap.

Néhány hónap múlva Szalay Sámuel szuperintendensnek a gömörhorkai és lekenyei elszakadási kísérlettel akadt dolga. A mater Pelsőc lelkészének hanyagsága miatt tervezték az önállósulást, ám Szalay ellentmondást érzett az írásos kérvény és az azt betérjesztő küldött szóbeli elmondása között. Az emiatti kése delmet a horkaiak rosszul fogadták, s megüzenték Szalaynak, hogy ha nem kapnak a szuperintendenciától lelkészt, akkor a „*felsőges consiliumhoz*” fordulnak. Szalay ezt a fenyegetőzést meglehetősen indulatos levélben kérte ki magának, miközben jelezte, az eredeti kifogást jogosnak találja, s ha a horkaiak Pelsőc mellett maradnak, szigorúan megint Kökényesdi Pált a filiába való rendszeres kijárársra.²⁰ Horka végül 1791-ben vált materré. Ugyancsak Kökényesdi pelsőci szolgálatát érintette Páskaháza részleges önállósulása. Ide a korábbi kistokaji oskolarector Fejérvári Mihály személyében káplánt állítottak az addigi levita, Hebráncz András helyébe.²¹

Az 1784-ben még Nagyvisnyó leányegyházaként újraalapított Nekézseny (Borsod vm.) szinte rögtön kinyilvánította önállósulási szándékát. Egyes források szerint már 1787-ben, mások szerint 1794-ben járt sikerrel az indítványa.²²

Az abaúji Csenyete és Felsőgagy együttesen kívánt 1788-ban elszakadni Szemerétől. Régi anyaegyházi jogaikra hivatkoztak, s arra, hogy a szemerei lelkész nem bírja erővel a három falu kiszolgáltatását.²³ A következő évben a borsodi Felsőbarcika kérte a nehéz útviszonyok miatt, hogy saját iskolát alapíthasson, s a rector a napi könyörgéseket és a vasárnapi istentiszteletet is elvégezhesse. Így a sajkóczinczi lelkésznek hetente csak egyszer, valamint a temetések alkalmával kellett volna kijárnia hozzájuk. 46 család és 30 iskolás gyermek érdekében kérték ezeket. A sajkóczinczi főkurátor olvasatában azonban nem volt ilyen békés ez a törekvés: szerinte a barcikaiak önkényesen már csonkították is a kazinczi pap és tanító bérét, így kényszerítve ki a számukra pozitív döntést. Nem véletlen, hogy a kazincziak elkeseredetten nyilatkoztak arról, hogy „*rossz fiút nevelgettek*” oly hosszan. Szalay Sámuel 1790-ben Emödi Dánielt rendelte Barcikára oskolamesternek és előkönyörgőnek azzal, hogy az anyaegyház jogai nem csorbulhatnak.²⁴

1789-ben a Torna megyei Jablonca filia Körtvélyestől szeretett volna önállósulni. Ám az abaúj-tornai esperes eleinte csak rector meghívását akarta engedélyezni,

¹⁹ TREKL. A. XVIII. 6464–6466.

²⁰ TREKL. A. XVIII. 6612–6617.

²¹ TREKL. A. XXII. 7890.

²² A lelkészi névtár szerint Némedi István volt a gyülekezet első lelkésze, 1787-től. Ugrai, 2007. Egy 1805-ben kelt egyházmegyei tanúsítvány állítása szerint ezzel szemben csak 1794-ben engedélyezték a materizálást, az első lelkész pedig Emödi Sámuel lett. TREKL. A. XXXII. 12.090. Megeshet, hogy a két forrás közötti ellentmondás azzal oldható fel, miszerint Nekézseny engedély nélkül is tartott papot. Ám ennek eldöntéséhez további források felkutatására lenne szükség.

²³ TREKL. A. XXIII. 8350.

²⁴ TREKL. A. XXIII. 8437; 8460; 8659; 8667.

mondván, az iskolamester approbáltatása után lehet majd pap. Ezzel Jablonca nem elégedett meg, s a püspökhöz, valamint a vármegyei szolgabíróhoz fordulva kiharcolták a helyiek, hogy a következő évtől papot hívhassanak maguknak. Igaz, sikerük nem keltett rokonszenvet Szalayban: „*már nekem is sokszor terhemre voltak többen is azon Torna vármegyei új eklésiák közül a szádelői, áji, becskeházi, vendégi, lenkei és több eklésiák is, akik külömb-külfőle nyughatatlanságot okoznak magoknak és a publicumnak is...*”²⁵

Ezzel egyidőben érdekes levelezésre került sor Lónyay László bánfalusi református földesúr és Szalay Sámuel püspök között. Lónyay szíven viselte a felső-borsodi Bánfalva Bánhorvátitól való önállósulási törekvését. Azt szerette volna, ha az uralkodói engedélyt megelőzően papot hívhatott volna Szathmári Paksi Mózes személyében, akit az átmeneti időre a püspök erősített volna meg hivatalában. Szalay óvatosan azt tanácsolta, hogy most már várják meg a felsőbb engedélyt – igaz, egyben egy kibúvó lehetőségét is felcsillantotta: Lónyay addig minden további nélkül, földesúri jogából adódóan meghívhatja a kiszemelt lelkészt udvari káplánnak.²⁶

A gömöri Zádorháza 1791-ben kívánt elszakadni Rimaszécstől. A távolságra, a sokszor 3–6 heti árvizek miatt ellehetetlenülő kapcsolattartásra, s – új elemként – a rimaszécsi pap másik három filiába való kijárására hivatkoztak a gyülekezet előljárói. Ezek miatt fordul elő gyakran, hogy hiába járják meg a nehéz, veszélyes utat például egy megkeresztelendő újszülöttel, a lelkésszel nem találkoznak. Zádorháza azon kevés eklésia egyike, amelyiknek az e korszakban megfogalmazódó igénye teljesen eredménytelennek bizonyult.²⁷ Szintén ebben az évben – a II. Lipót kegyes rendelkezéséből származó „*arany időt*” kihasználva – döntött a búcsúról a borsodi Sajókápolna és Sajólászlófalva. A tárgyalat esetek közül talán ez volt a leggördülékenyebb materizálás. Mivel mindkét gyülekezet szépen megszorodott, mindkét helyen kívánatosná vált az elválás. A kápolnaiak nem sajnálták a kieső jövedelmet, sőt mivel már egy ideje minden második héten Lászlófalván rendezték a vasárnapi istentiszteletet, az anyaegyház számára is sürgető volt a filia önállósulása.²⁸

A század legvégén az alsó-borsodi Bükkzsérc kérte, hogy a náluk oskolamester Vitányi Gergelyt pappá szentelhessék. Kérelmükben azt írták le, hogy akár a cserépi, akár a noszvaji lelkésszel próbálkoznak, rendre feleslegesen viszik át másik faluba a megkeresztelendő csecsemőket, mert „*tisztelendő uraimék vagy visitálni, vagy gyűlésre, vagy deputatióba menni kötelesek*”. Ez az érv nem volt kellő súlyú, s egyelőre nem is sikerült a gyülekezet materizálása.²⁹

²⁵ TREKL. A. XXIII. 8615; 8681. A szádelői filia Zsarnótól való önállósulására 1788-ban került sor, de az anyagiakon még utólag is összekülönbözött a két gyülekezet. TREKL. A. XXIII. 8482; 8469.

²⁶ TREKL. A. XXIII. 8681.

²⁷ TREKL. A. XXIV. 8799.

²⁸ TREKL. A. XXIV. 8967–8969.

²⁹ TREKL. A. XXVII. 10.181. Bükkzsérc 1820-ban lett anyaegyház.

Közel öt éven át folyt a zempléni lácai eklézsia materizálásának ügye. A perbenyiki anyaegyházzal a gyakori árvíz és jégzajlás miatt akár hónapokra megszakadt Láca kapcsolata, ezért szeretett volna önállóan papot tartani. Ebbe Perbenyik belenyugodott, sőt még örült is a másik gyülekezet virágzásának. Az ottani lelkész, Vályi Mihály ezzel kapcsolatos „*atyafiságos jóindulatát*” külön kiemelték az egyházmegyei előjárók. Ennek ellenére a kérelmet támogató zempléni esperes szélütése és hivatali cselekvőképtelensége miatt alaposan elhúzódott az engedélyezés. A 309 lelket számláló Láca rendelkezett templommal, parókiális házzal, s viszonylag tisztos jövedelmet is fel tudott kínálni. Ily módon végül is célt ért a törekvésük: 1800-ban a rectorukat, Kassai Andrást emelhettké a papi hivatalba.³⁰

Viszályok és önkényeskedések

Nem minden filia törekvése talált azonban egyetértésre s támogatásra. Számos helyen éles konfliktus alakult ki. Közvetlenül a türelmi rendelet után vált tarthatatlanná a gömöri Alsószuha és Zádorfalva viszonya. A korábbi békés együttélés 1782 télutóján bomlott meg végképp. Az ottani szokás, miszerint a konzisztoriális gyűlést felváltva tartják a két faluban Sebők József lelkészsége idején megbicsaklott. Sebők szerint maga a püspök intése nyomán függesztette fel a zádorfalvai gyűlést, s az idő sürgetése miatt már csak Alsószuhán tudta azt pótolni. Ez viszont felbosszantotta a zádoriakat, akik egyébként is többször tapasztalták már, hogy „*ha bátorságból az igazság mellett igazán szólunk, részegeknek, bolondoknak, itallal teivalóknak mondattatunk.*” Elmondásuk szerint a sár és a gyakori betegeskedések is akadályozták a közös gyűléseket, s a viszály már az istentisztelet látogatására is rányomta a bélyegét. Ezért aztán amellettt döntöttek, hogy önálló papot hívnak. Szalay Sámuel ezen bejelentésükre azzal reagált, hogy ne hirtelenkedjék el a dolgot, küldjenek követeket a legközelebbi egyházkerületi gyűlésre, s addig is állítsák meg az ideiglenes szakadást.³¹ Az év végén aztán közös megegyezéssel deklarálta a két gyülekezet az elválás szándékát – azzal, hogy ha azt a király nem engedélyezi, megmaradnak békében egymással.³² A viszály tehát elült, s mondhatni, példás együttműködésben törekedtek a felek a kapcsolat rendezésére. Mikor például 1784 közepén Sebők József alsószuhai lelkész a maga részéről olyan elképzelést tett közzé, miszerint Zádorfalvának az elválás után is fizetnie kellene számára a stólát, a szuhai eklézsia előjárói kijelentették, hogy mindenféle követelés nélkül elengedik a filiát, a pap kieső jövedelmét önerőből kipótolják az „*illendőségig*”.³³ Végül 1785-ben Dents József személyében csakugyan saját lelkipásztort kapott Zádorfalva.

³⁰ TREKL. A. XXVIII. 10.488–10.495.

³¹ TREKL. A. XVIII. 6559–6562; 6651; 6658.

³² TREKL. A. XX. 7144.

³³ TREKL. A. XX. 7144; 7248; 7262; 7269.

A zempléni Kolbása filia anyaegyházával, Bistével szemben azt indítványozta 1785-ben, hogy hozzájuk kerüljön át a lelkész és így a rendszeres istentisztelet. A sáros időben előálló közlekedési nehézségek – amelyek persze a cserével nem oldódtak volna meg, csak épp a bisteieket terhelte volna – mellett a bistei körülményekkel indokolták a kérést. Eszerint az ottani parókiális ház olyan, mintha egy szemétdombon állna, ráadásul az is és az egyébként is szűk oratórium gróf Károlynál van elzálogosítva. Továbbá a bistei nemesek kis száma miatt az adózó képesség is alacsony. A kérelem szerint minden tekintetben szerencsésebb lenne, ha felcserélődnének az anya- és leányegyházzal kapcsolatos szerepek.³⁴

Hasonló ellentét alakult ki az Ung megyei Nagykapos és Bés között. Bés híveiben merült fel, hogy hozzájuk kellene telepíteni az iskolát. Támogatásra azonban nem leltek, hiszen Kaposon jóval nagyobb hely volt a tanításra, s Béssel szemben már komoly múltja is volt ott a tanítótartásnak. Ráadásul a kaposiak közül többen tanulnak mindig Sárospatakon, „s inkább tudják a külföldiekkel való bánást”. Végösső érvként pedig az hangzik el a bési kérést nem támogató esperes részéről, miszerint Bést mindig is engedetlen hívek lakták.³⁵

1787-ben a gömöri Zubogy papja, Nagy István nyújtott be panaszt az imolai filiára. Előadása szerint az ottani káplán a feje minden háborgásnak, aki önállósulni szeretne. Bár csak 350-en laknak az imolai gyülekezetben, s így a királyi elrendelés szerint messze van a materizálástól, a káplán mindent megtesz annak érdekében, hogy őt ellehetetlenítse a faluban. Gyakorta előfordul, hogy a káplán korábban vagy később harangoztat, amikor kiszáll Imolára, hogy csak a segédje tudja megtartani az istentiszteletet. Több stóladíjhoz sem jutott hozzá, nyilván a káplán tartotta vissza. Felvetette, hogy rendszeresen nem értesül az imolai konzisztórium ülés idejéről, mint ahogyan a káplán házasságáról is csak késve szerzett tudomást. Elődje, Migléczi tiszteletes idején a káplán helyben lakó édesanyja ki is jelentette: „az én fiam teszen könyörgéseket és más kutya veszi a hasznát”. Nagy számára egyértelmű: a „sok méltatlan vegzálás” célja az, hogy elunja azokat és ne járjon ki Imolára. Ő erre egyébként hajlandó is lett volna úgy, hogy az addigi heti két kijárási helyett csak a három nagy sátoros ünnepen jelenik meg a faluban, viszont az Imolából befolyó stólat megtartja. Ezt az ottaniak nem fogadták el, inkább új, ellenséges kurátort választottak maguknak. A lelkész Szalay Sámuel szuperintendens segítségét kérte az ügyben.³⁶

Fizetési ügyben csaptak össze egymással Borsod megyében a ládháziak és a mályiak. Utóbbiak szerint a mater vezetői igaztalanul vádolták őket azzal, hogy nem fizetik tisztességesen a hozzájuk kijáró ládházi papot.³⁷ Hasonló problémák tették feszültté a tornai Bódvalenke és filiái (Becskeháza, Vendégi, Ardó) közötti viszonyt is.³⁸

³⁴ TREKL. A. XXI. 7579.

³⁵ TREKL. A. XXI. 7760.

³⁶ TREKL. A. XXII. 8108.

³⁷ TREKL. A. XXIII. 8485.

³⁸ TREKL. A. XXIII. 8495.

1792-ben Zemplénben Vajdácaska és Alsóberecki viszonya vált tarthatatlanná. A vajdácskaiak önállósulási törekvéseiket azzal nyomatékosították, hogy kijelentették: bár tudnák, de nem akarják fizetni többé a berecki papot. A 280 lelkes filia tagjai árvizek idején – legalábbis az elmondások szerint – az életüket kockáztatva jutottak el istentiszteletre vagy keresztelésre. Nem oly régen két megkeresztelendő újszülött is meghalt a nehéz úton. Ráadásul a berecki pap időnként egészen megkurtítja a vasárnapi áhítatot. A filia annak ellenére építtetett „*sokak bámulására*” új templomot, hogy a bereckiek erőszakkal kicsikarták maguknak, hogy az ő templomukba is hozzájárulást fizessenek. Mindezt a továbbiakban nem vállalják, inkább tisztos jövedelemmel papot kérnek maguknak. Berecki haragosan reagált a felvetésekre. Tagadták, hogy bármilyen erőszakos követeléssel is előálltak volna. Csak önkéntes vállalásokat fogadtak el. Emellett pedig egy új templom nem ok a materizálásra, különösen mert a kicsiny Vajdácaska nem alkalmas egy pap eltartására. Az ő elválásuk számukra is pótolhatatlan veszteséget okozna: „*egy koldusból kettő ne legyen, mivel a józan okosság sem engedi azt meg, hogy egyiknek romlásával a másik épüljön.*” Már két lelkészüknek is tartoznak a vajdácskaiak, így az eddigi buzgóságuk révén sem szolgáltak rá ilyen előrelépésre. Vajdácaska ezzel szemben megyei és földesúri igazolásokat nyújtott be, miszerint kötelezettségeiknek mindenkor rendben eleget tettek.³⁹ Végül Szathmári Paksi Pál személyében csakugyan lelkészhez jutott Vajdácaska.

1794-ben szintén az anyagiakon különbözött össze a borsodi Hejőcsaba és filiája, Mályi. A mályiak 400 forintot követeltek az anyaegyházon, mondván, hogy az örökhagyó Bárczai Bárczy András özvegye azt az ő templomuk javára rendelte fordítani. A vizsgálóbizottság azonban megállapította, hogy mindössze 100 forint erejéig jogos a követelésük, mivel a különbözetet a csabaiak már korábban, három részletben folyósították a számukra.⁴⁰ Közel egy évtizedig húzódott a tornai Perku-pa és leányegyháza, Varbóc között a küzdelem. Előbb a rendszeresen visszatartott dézsma ügyében panaszkodtak a varbóciak, majd pedig amiatt, hogy a perkupai templomot 15 év alatt háromszor kellett újjáépíteniük a tűz pusztítása miatt, amelynek költségeit egyharmad részben ők állták. Ezáltal viszont a saját imaházuk rongyolódott le végzetesen. Ennek dacára a kicsiny Varbóc esetében fel sem merülhetett komolyan az önállósulás ötlete.⁴¹

Szintén hosszú évekig tartott Nagyszeretva és Pályin harca. Mindkét eklézsia hangos volt a pályiniak materizálási szándékától, amelyet végül 1798-ban siker koronázott. Pályin szerint semmi ok a filialitásba kényszerítésre, hiszen minden restanciáját rendben megfizette, s kellően megerősödött ahhoz, hogy önállóan papot tarthasson: „*annak is meggondolásából, hogyha az leány elérvén az férjhez menetel idejét, szülejitől akadályt kéntelenítettik szenyvedni férjhez menetelébe, tilalmas utakon is el szokta érni végét.*” Ezt a hozzáállást persze a szerzetvaik rossz néven vették, s hangoztatták, hogy Pályin tilalmas eszközökkel fenyegeti őket.

³⁹ TREKL. A. XXIV. 8951–8957.

⁴⁰ TREKL. A. XXV. 9275.

⁴¹ TREKL. A. XXV. 9433; A. XXVII. 10.073.

Pályin egyébként meglehetősen előrehaladt a szervezésben. Kiszemelte magának Végső Jánost mint meghívandó lelkészt, s összegyűjtötte azokat a sérelmeket, amelyeket 16 év alatt az eklézsiái rendtartás, illetve a pénzügyek terén elszenvedett. De persze előkerültek a szokásos problémák is: a sáros-vizes időben való közlekedés lehetetlensége, illetve, hogy az anyaegyház tagjai többször kiszorították már őket a templomból: „*még a legkisebb gyermeket is hajtva hajtották*”. Az új pap személye azonban újabb ellenérvet szolgáltatott a szeretvaiaknak: mivel Pályin is tótul tudó papot akar, ezzel nem csak az ő lelkészi fizetését csökkenti a gyülekezet esetleges materizálása, hanem további anyaegyházak pozícióját is rontja. Merthogy közismerten nehéz tót nyelven prédikálni tudó papot találni, ezért az ilyen igények növevése az egész egyházmegyére nézve káros – szolt az újabb ellenvetés. Ráadásul érvényben volt egy 1786-ban kelt királyi parancsolat is, amely elutasította a pályiniak akkori hasonló kérelmét. A pályini törekvés részint a tótul beszélő pap, részint a rossz példa miatt aktív ellenkezést váltott ki a közeli Vámoslucskán is. A lucskaiak attól tartottak, hogy ha Pályin sikerrel jár, akkor az az ő további gyengülésükhöz is elvezet: nem elég, hogy néhány évvel korábban Felsőrevicse (Felsőőröcse) elszakadt tőlük, a pályini példán felbuzdulva Solymostól is el kell búcsúzniuk. Mivel a nevezett gyülekezetek egyike sem elég erős ahhoz, hogy iskolamestert önállóan alkalmazzanak, a lucskaiak arra kérték az egyházkerületet, hogy álljon ellent ennek a materizálási hullámnak. A folyamat szempontjából különösen tanulságos Pálóczy Horváth György ungi tractualis coadjutor curator álláspontja: jóllehet elvi ellensége az eklézsiák szaporításának, Pályin önállósítását támogatja. Mégpedig azért, mert annyira megromlott a pályiniak viszonya a szeretvai nemesekkel, hogy azt egy pap vezetése alatt már nem lehet helyrehozni. A tractus egyházi algondnokának illetően véleménye döntő jelentőségű volt – tekintettel arra a nem elhanyagolható körülményre, hogy Nagyszeretva lelkésze nem más volt, mint Vályi Márton, az akkori ungi esperes. Meglehetősen kuszává váltak tehát az egyházmegyében a szálak azzal, hogy az esperes nem volt képes megakadályozni, hogy a saját gyülekezetétől elszakadjon egy leányegyház.⁴²

A szentjakabi filialis eklézsia azon kevés kérelmező egyike volt ekkoriban, amelyik nem kívánt – nem is tudott volna – anyaegyházzá válni, viszont szerette volna lecserélni anyaegyházát. Az egyre több fizetséget követelő, ugyanakkor mindössze évi 6 filialis istentiszteletet biztosító Rakacaszend helyett Pamlénnyal kívántak a továbbiakban együttműködni. A már három éve gyümölcsöző kapcsolatot az 1799. évi egyházmegyei határmódosítás fenyegette, tekintettel arra, hogy Szentjakab – Rakacaszenddel együtt – a felső-borsodi, Pamlény pedig az abaúji tractusba soroltatott. Mivel Pamlény feleakkora távolságra volt tőlük, mint Szend, s a pamlényiak kevesebben is voltak, mint a rakacaszendiek, s így ők jobban meg is becsülték a leányegyházat, Szentjakab a Pamlényhoz tartozás megerősítését kérte.

⁴² TREKL. A. XXVII. 10.106–10.118.

Célt azonban nem értek. Legalábbis öt év múlva ismét hasonló ügyben fordultak az egyházkerületi elöljárókhoz.⁴³

A pap személye, marasztása okozott meghasonulást Hernádkakban. A zempléni leányegyház ragaszkodott volna Ónodi Szabó József további alkalmazásához, miközben – szerintük szabálytalanul – az anyaegyház Gesztely a távozása mellett voksolt. A gesztelyiek gondnoka, Puky István persze másként látta a helyzetet. Szerinte a gyülekezet kétharmada a sokszoros hivatali mulasztáson s az ágensi persely megbolygatásán ért Ónodi távozását akarja, ám a pap néhány hívó maga mellé állításával összekuszálta a helyi viszonyokat. Most annak lehetnek a tanúi, hogy a filiát fordította szembe a materral. A konkrét konfliktus persze felidézte benne a korábbi nézeteltéréseket is: a filia csak olyankor érzi magát fontosnak, amikor zúgolódní kell, a közjó előmozdításával (például a papi fizetés növelésével) nem siet ennyire. A gesztelyiek álláspontja egyébként valóban teljesen egyértelmű volt, hiszen 60-an szavaztak a három éve náluk szolgáló, magaviseletével még „*a zsidókat is csodálkozásra*” készítő Ónodi távozása, s csak hárman a megmaradása mellett. A kakaik elszakadással fenyegető kiállása végül nem járt eredménnyel.⁴⁴ Ónodit menesztették, a filia pedig egyelőre se önállósodni, se más eklézsiához csatlakozni nem tudott. Igaz, a perpatvar nyomán a gesztelyiek első kiszemeltje, Molnár Sámuel helyett Soós Gábor lett a prédikátor, Kak pedig három év múlva, 1805-ben csakugyan elérte az anyaegyházi státust.⁴⁵

A konfliktusos helyzetek minősített esete alakult ki Kistráskán. A filia ugyanis azt is megkockáztatta, hogy felsőbb engedély híján függetlenedjen az anyaegyházától. 1782-ben Kistráska szakadt el ily módon Nagyráskától. Mivel a nagyráskaiak és az ottani lelkész folyamatosan megalázta őket, tovább nem bírták – írták utólag. Hiába utasította el őket az esperes, meghívták maguk közé az épp hely nélküli papot, Szentmártonyi Istvánt. A kistráskaiak szinte az összes jellemző panaszt egybegyűjtötték lépésük megmagyarázására: az anyaegyház templomában még az idősek sem ülhetnek le, jóllehet maguk is bőségesen kivették a részüket a templom- és parókiaépítésből; a pap több prédikációja is csupa őket ért mocskolódásból állt a kétségtelenül fennálló fizetési viták miatt; előfordult, hogy halottukat papi segédlet nélkül voltak kénytelenek elföldelni; egy alkalommal pedig a nagy sietségben ott-hon felejtett tiszteletdíj miatt nem volt hajlandó – hitelbe – megkeresztelni a pap az egyik újszülöttet. Természetesen ezúttal is megjelenik az okok között a nehezen járható utak okozta probléma, amely az őszi–tavaszi árvizek idején vagy a téli fagyban elszakítja a híveket az istentisztelet lehetőségétől. Végül jelezték a kistráskaiak, hogy állandó a vita a parókialis kötelezettségek megosztása körül.⁴⁶ Kistráska egyébként utólag megkapta az engedélyt, Szentmártonyi egy évtizedig szolgált ezután háborítatlanul náluk.

⁴³ TREKL. A. XXVIII. 10.459; A. XXX. 11.544.

⁴⁴ TREKL. A. XXIX. 11.028–11.057.

⁴⁵ Hernádkak materizálásának ügye: TREKL. A. XXX. 11.399–11.400; 11.545–11.546.

⁴⁶ TREKL. A. XVIII. 6682–6683.

Összegzés

A türelmi rendelet érzékelhető könnyebbséget hozott az északkelet-magyarországi református gyülekezetek életébe. Különösen az 1770-es években erősödtek fel ugyanis azok a központi törekvések, amelyek érvényt kívántak szerezni vallásgyakorlatuk korlátozásának, a leányegyházi vallásos élet megszüntetésének. Ekkorra már jelentősen csökkent is az egyházkerület területén működő gyülekezetek – jellemzően inkább csak a leányegyházak – száma. A türelmi rendelet utáni nekilendülést a számok is tükrözik. Ekkor már elsősorban a papot önállóan is fogadni tudó anyaegyházak száma indult növekedésnek. A leányegyházak száma érdemben nem változott, bár ez a megelőző esztendőök pusztulásának tükrében szintén komoly eredménynek számított.

A leányegyházak önállósulási törekvései szinte minden esetben magukon hordozták azt a természetes igényt, hogy saját maguk határozzanak a sorsukról. Emellett rendre panaszolták az anyaegyház híveinek vagy lelkészének velük szemben tanúsított lekezelő magatartását, illetve a mindennapi együttműködés gyötrelmeit (pl. nehéz, a rossz időjárás miatt sokszor ellehetetlenülő közlekedést). Az önállósulási elszántságot többször fűtötték anyagi jellegű összetűzések, illetve a pap személyével kapcsolatos nézeteltérések. Jellemző, hogy az anyaegyházzá válási szándékokat legfeljebb csak késleltetni tudta az egyházkerületi vezetés akkor is, amikor annak feltételei nem voltak garantáltak. Ez előrevetítette azokat a problémákat, amelyek a 19. század elején a papi fizetés folyósítására képtelen gyülekezetekben jelentkeztek.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

TREKL

Tiszántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei – Levéltár

FELHASZNÁLT IRODALOM

BARSI 1991

Magyarország történeti helységnévtára. Borsod megye (1773–1808). Szerk. BARSÍ János. Budapest–Miskolc, 1991.

BARSI 1998

Magyarország történeti helységnévtára. Zemplén megye (1773–1808). II. Szerk. BARSÍ János. Budapest, 1998.

BARSI 2004

Magyarország történeti helységnévtára. Abauj és Torna megyék (1773–1808). Szerk. BARSÍ János. Budapest–Miskolc, 2004.

BÍRÓ 1995

BÍRÓ Sándor–BUCSAY Mihály–TÓTH Endre–VARGA Zoltán: *A magyar református egyház története*. Sárospatak, 1995. (Reprint kiadás.)

CSÁJI 1958

CSÁJI Pál: A magyarországi református eklézsiák és prédikátorok első hivatalos összeírása 1725–1729. *Egyháztörténet* 1. 1958, 34–74.

CSONYI 1994

CSONYI János: *Magyar protestáns egyháztörténet, 1711–1849*. Debrecen, 1994.

MÁLYUSZ 1939

MÁLYUSZ Elemér: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*. Budapest, 1939.